

КОГНИТИВ ТИЛШУНОСЛИКДА “ҚИЁС” КОНЦЕПТИНИНГ ЛИНГВОКОГНИТИВ ТАДҚИҚИ ВА МАҚОМИ МАСАЛАЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7820038>

Ашуров М.У

АДЧТИ эркин тадқиқотчиси

Аннотация.

Ушбу мақолада “қиёс” концептини ва уни воқеълантирувчи вербал воситаларнинг лингвокогнитив мақоми ҳусусида сўз борган. Бунга кўра унинг лингвистик ҳолатидан келиб чиқиб универсал табиати, кўп қиррали ва мунозарали масала эканлиги, синтактик категория сифатида анъанавий таърифига эга эканлиги, назмий ва насрий асарларда тутган ўрни, бадиий асарлардаги аҳамияти ҳақида фикрлар юритилган бўлиб, икки тилда мисоллар орқали ифодаланган. Бундан ташқари мақолада “қиёс” концепти таркибига кирувчи ўхшатишларнинг икки турлари аниқлаштирилган.

Калит сўз ва иборалар.

Концепт, вербализатор, лингвокогнитив мақом, синтактик категория, семантика, образ, универсал табиат, лингвомаданият, типологик ҳусусият, аналогия.

Annotation.

This article deals with the concept of "comparison" and the linguistic-cognitive status of the verbal means that realize it. According to this, based on its linguistic status, its universal nature, its multifaceted and controversial issue, its traditional definition as a syntactic category, its place in poetic and prose works, and its importance in literary works were discussed and expressed through examples in two languages. In addition, the article identifies two types of similes included in the concept of "comparison".

Key words and phrases.

Concept, verbalizer, linguocognitive status, syntactic category, semantics, image, universal nature, linguistic culture, typological feature, analogy.

Аннотация.

В данной статье рассматривается понятие «сравнение» и языково-когнитивный статус реализующих его словесных средств. В соответствии с этим, исходя из его языкового статуса, его универсального характера, его многогранного и противоречивого вопроса, его традиционного определения как синтаксической категории, его места в поэтических и прозаических произведениях, а также его

значения в литературных произведениях, обсуждались и выражались на примерах в двух языки. Кроме того, в статье выделяются два вида сравнений, входящих в понятие «сравнение».

Ключевые слова и фразы.

Концепт, вербализатор, лингвокогнитивный статус, синтаксическая категория, семантика, образ, универсальность, языковая культура, типологический признак, аналогия.

“Қиёс” концептининг лингвокогнитив мақоми ҳусусида сўз борар экан, авваломбор уни универсал табиатга эка эканидан келиб чиққан ҳолда, барча тилларда ва барча тил услубларида салмоқли ўрин тутишини таъкидлашимиз жоиз. Ушбу концепт барча турдаги матнни аниқлаштиради, ёрқинлаштиради, семантик жихатдан бойитади ва матндаги ахборот у орқали чуқурроқ тушунилади. Тилшунос олимлардан Низомиддин Махмудов, ва Дурдона Худойбергеновалар ўзининг “Ўзбек тили ўхшатишларининг изоҳли луғати” китобида “қиёс” концептининг аҳамияти ва ўрни ҳақида шундай фикрлар айтган: “Таъкидлаш лозимки, ўхшатишлар ўзига хос образли тафаккур тарзининг махсули сифатида юзага келади. Шунинг учун ҳам улар нутқда хамиша бадиий-эстетик кимматга молик бўлади, нутқнинг эмоционал-экспрессивлиги, ифодалилиги, таъсирчанлигини таъминлашга хизмат қилади. Ўхшатишларнинг икки тури, яъни: 1) индивидуал-муаллиф ўхшатишлари ёки эркин ўхшатишлар ва 2) умумхалқ ёки турғун (доимий)

ўхшатишлар фаркланади”.¹³⁷

Тилшунос олим М.Мукаррамовнинг қуйидаги фикрлари орқали “Қиёс” концептининг лингвокогнитив мақоми ҳусусида шундай хулосага келинган: “Бирорта бадиий асар йўқки, унда ўхшатиш бўлмаган. Умуман, бадиий асарнинг бадиийлик белгиси ўхшатиш, сифатлаш, метафора, жонлантириш каби тасвирий воситалар орқали ифодаланади”.¹³⁸ “Қиёслаш” концептини лингвокогнитив жихатдан лисоний тадқиқ этишга бўлган эътибор ва қизиқиш рус тилшунослигида ҳам энг кўп мурожаат этилган мавзулардан бири бўлиб келган. Шунга кўра “қиёс” концептини тил категорияси сифатида тушунишга энг муҳим ҳисса қўшган олим сифатида В.М.Оголцевни

¹³⁷ Махмудов Н., Худойбергенова Д. Ўзбек тили ўхшатишларининг изоҳли луғати.

¹³⁸ Мукаррамов М. Ўзбек тилида ўхшатиш. – Тошкент: “Фан” нашриёти, 1976.

1976 йилдаги нашр этилган илмий тадқиқотлари орқали кўришимиз мумкин¹³⁹.

“Қиёс” концептининг лингвистик ҳолати кўп қиррали ва мунозарали масала ҳисобланган. Унинг аввалги синтактик категория сифатида анъанавий таърифига кўра, у “ҳар бири маълум бир синтактик шаклга мос келадиган

синтактик қийматларнинг тартибланган тўплами” сифатида қаралган. Бу назарий қарашлар “қиёс” концепти мавзусига эътибор қилган замонавий тадқиқотчиларни тўлиқ қониқтирмайди, балки аксарият тилшунослар қиёслашнинг лисоний мақоми ва анъанавий таърифи уни амалга оширишнинг бошқа даражаларини - биринчи навбатда лексик ва сўз шаклланишини ҳам эътиборга олиш керак” деб ҳисоблашади¹⁴⁰. И.Левитнинг фикрига кўра “Сўнги ўн йилликдаги тадқиқотларда аниқланган қиёслаш тоифасини ўрганишнинг бошқа муаммоли масалалари қандайдир тарзда таққослаш тоифасининг лингвистик ҳолати ҳақидаги юқорида айтиб ўтилган саволни ҳал қилиш билан боғлиқ. Таққослаш ёки қиёслаш категорияси замонавий тилшуносликда уч жиҳатдан кўриб чиқилади: эпистемологик, концептуал (мантикий) ва лингвистик. Ушбу жиҳатларни кўриб чиқиш даражасига қараб, ушбу тоифани ўрганишда учта йўналиш мавжуд бўлиб, бу унинг лингвистик ҳолатини аниқлашга таъсир қилади”¹⁴¹.

Дунёнинг маълум бир лингвистик расмининг универсаллиги ва ўзига хослигини аниқлашда таққослашнинг роли жуда салмоқли саналади. “Қиёс” концепти орқали қабул қилинадиган воқеълик ва бошқаларни баҳолаш механизми, ҳам универсал, ҳам миллий ўзига хос инсон фаолияти билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, у типологик ва индивидуал хусусиятларга эга бўлган дунёнинг лингвистик расмини яратишга олиб келади. “Қиёс” концептининг лисоний таҳлил қилиш мисолида замонавий лингвистик фикрнинг ҳолати таққослаш тоифасини ўрганишда белгиланган

¹³⁹ Огольцев В.М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии. Изд. 2-е, испр. и доп. - М.: ЦЯ88: Либроком, 2009.

¹⁴⁰ Ивашова М.С. Структурно-семантические особенности сравнительных конструкций во французском и русском языках в их сопоставлении (на материале художественных переводов): автореф. дис. . канд. филол. наук. - М., 2009. 26 с.

¹⁴¹ Левит И.В. Сложные сравнительные синтаксические конструкции как элемент функционально-семантического поля сравнения: дис. ... канд. филол. наук. СПб., 2005. 166 с.

йўналишлар ўхшашликларни (тиллар ва маданиятларда universal) ёки фарқларни (миллий-ўзига хос) ўрганишга асос бўлади¹⁴².

Яна бир рус олими Г.Денисова қиёсий бирликларнинг лингкогнитив тавсифи ва ўрни ҳақида шундай фикрлар айтган эди: “Қиёслашнинг когнитив роли, қиёсий бирликларнинг барча тил қуйи тизимларига кириб бориши, шунингдек уларнинг мураккаб ички ташкил этилиши турли тиллар материаллари бўйича таққослашни ўрганишга тинимсиз қизиқишни тушунтиради”¹⁴³.

Баъзи мутахассислар ҳақли равишда таъкидлаганидек, «халқнинг маданияти ва менталитет ҳақидаги маълумотларнинг энг қимматли манбаси фразеологизмлар, метафоралар, рамзлар ва ш.к.лардир, уларда асотирлар, афсоналар, урф-одатлар гуёки консервацияланган ҳолатда сақланган бўлади»¹⁴⁴. Тилшуносликнинг мантиқ илми соҳасида хулоса чиқаришнинг турли орасида махсус шакли сифатида - “аналогия” деган тушунчага ҳам алоҳида эътибор қаратилади. Бу фан мутахассисларининг таъкидлашича, «аналогия деб ўхшатиш орқали бир белгининг икки буюмда борлигини аниқлаб, бу буюмларнинг бошқа ўхшаш белгиларга эга эканини кўрсатишга айтилади. Биринчи нарса ёки ҳодисанинг ҳамма белгилари биз учун таниш. Иккинчи нарса ёки ҳодисанинг фақат баъзи бир белгиларинигина биламиз. Биз бундай вақтда бу икки нарса ёки ҳодисани бир-бирига ўхшатамиз»¹⁴⁵. Худди шу нуқтаи назардан келиб чиқадиган бўлсак “қиёс” концепти ёхуд қиёслаш инсоннинг оламни идрок этиши ва билишида салмоқли вазифаси ва ўрнига эканини тушунишимиз мумкин. Тилшунос олим Н.Махмудовнинг фикрига кўра “икки ёки ундан ортиқ предмет ёки тушунчани ўхшаш ёки фарқли жиҳатларини аниқлаш мақсадида қиёслаш, таққослаш ташқи дунёни билишнинг энг кенг тарқалган мантикий усулларидан бири сифатида инсон фаолиятининг деярли барча соҳаларида кузатилади. Бу беҳад муҳим мантикий категория, табиийки, тилда ҳам ўз аксини топади”¹⁴⁶.

¹⁴² Румянцева М.В. Типологические особенности компаративных конструкций (на материале русского и немецкого языков): автореф. дис. . канд. филол. наук. - Челябинск, 2007. - 22 с.

¹⁴³ Денисова Г.Л. Когнитивный механизм сравнения в немецком языке. Автореф. диссертации на соискание учёной степени доктора филологических наук. – Тольятти, 2013.

¹⁴⁴ Маслова В..Лингвокультурология. - М., «Academia», 2001, 3-б.

¹⁴⁵ Хайруллаев М., Х,афердиев М. Логика. предмети ва киска тарихи. - Тошкент, «Укитувчи», 1984. - 247-б.

¹⁴⁶ Махмудов Н. Семантико-синтаксическая асимметрия в простом предложении узбекского языка: Дисс.... док-ра филол. наук. - Тошкент, 1984, 259-б.

Тилнинг тизимини ёки тузилишини ўрганиш талаби ўрнига тилни маълумотни кодлаш ва ўзгартиришнинг когнитив механизми сифатида ўрганиш талаби қўйилади¹⁴⁷, когнитив билиш "лингвистик акс эттиришда"¹⁴⁸ когнитив тилшунослик нуктаи назаридан таққослаш назариясини ишлаб чиқиш зарурати, таққослашни ақлий ҳаракат сифатида таҳлил қилиш, билиш тажрибасини қайта ишлаш, ахборотни кодлаш ва ўзгартириш билан боғлиқ когнитив механизм сифатида "қиёс" концепти масаласига оид масалаларнинг унинг лингвокогнитив мақомини белгилайди.

"Қиёс" концепти ёки қиёслаш анланган ёки инсоннинг тушунчалар йиғиндиси бўлган концептосферасидаги бирор предмет ёки воқелик хусусияти ёки кўриниши, ҳажми, функцияси воситасида билинмаган нарса-хусусиятни осонлик билан билиш имкониятини беради. Мисол учун тоғнинг улканлиги бу таниш ва анланадиган тушунча бўлса, ва энди у иккинчи бир воқеъликнинг ҳажми ёки миқдори қай ҳолатда ва қай кўринишда эканлигини тоққа қиёсан (тоғдек улкан ёки улуғ) ёки тоққа ўхшатиш орқали (тоғлардек вазмин) осонлик билан идрок қилиниши мумкин.

Когнитив семантик майдонлар назарияси нуктаи назаридан қиёсий бирликлар синонимияси, уларни тил тизимида ташкил этган концептосфераси, турли тиллардаги соҳаларни қиёсий тадқиқ қилишда ҳам кенг имконият касб этувчи омил ҳисобланади, чунончи ҳар бир матн ўзининг аниқлик мўлжалида албатта "қиёс" лисоний воситалари орқали тўлдирилишини биламиз. Мисол учун, расмий публицистик матнлар учун энг характерли ифодали ва таъсирчан воситалар, метафора ёки қиёслашнинг айрим турларини танлаш нафақат жанрга, балки у ёки бу матннинг мавзуга ҳам боғлиқ. Журналистик матнларнинг мавзунини ҳисобга олмасдан анъанавий жанрларга бўлиниши уларнинг семантик ва стилистик хусусиятларининг муҳим қисмини тасвирламайди. Ушбу турдаги матннинг ишонтириш тури (ёки таъсир этувчи функцияни билвосита амалга ошириш) кўп жihatдан унда учрайдиган метафора ва таққослаш турига боғлиқ. Биз журналистик

матнларда таъсир этувчи функцияни амалга оширишнинг иккита асосий турини ажратамиз: ассоциатив-баҳо (сиёсий ва баҳоловчи метафора тўғри) ва хиссий-эстетик (бадий метафора). Таъсир этувчи функцияни

¹⁴⁷ Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода//Вопросы языкознания. - 1994. № 4. - С. 17 - 33.; Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. - М., 2007. - С.7.

¹⁴⁸ Рудакова А.В. Когнитология и когнитивная лингвистика. - Воронеж, 2004. - С. 10.

билвосита амалга ошириш деганда, тасвир ёрдамида таъсир қилиш тушунилади, яъни тўғридан-тўғри амалга оширишдан фарқли ўлароқ - мантиқий далиллар ёрдамида ишонтириш ва шунга ўхшаш ҳолатларни лисоний акс эттириш¹⁴⁹.

Когнитив-дискурсив парадигмага ўтишда қиёсий муносабатларни когнитив ташкил этиш, уларнинг рамкаси ва сценарий тузилиши, таққослашнинг номинатив салоҳияти, унинг оғзаки сўзлашнинг яширин усуллари, матндаги маъно ҳосил қилувчи хусусиятлари, матнлараро табиат ва миллий ўзига хосликни юзага чиқариши кўплаб ушбу мавзу хусусида иш олиб бораётган тадқиқотчилар эътиборини тортиб келган. Яъни бундан келиб чиққан ҳолда шуни англаш мумкинки, “қиёс” концептининг лисоний аҳамияти ва мақоми тилшуносликнинг аксарият фанларида ўз ўрнини эгаллаган. Турли парадигмалар доирасида эришилган қиёслаш тадқиқотлари натижалари ўлароқ қиёслаш назариясини шакллантириш, уни семантик майдонини кенгайтириш ёки умумлаштириш ва ривожлантиришга бўлган эҳтиёж К.С.Горбачевич таъкидлаганидек, ўз аҳамиятини йўқотмайди¹⁵⁰.

Тилшуносликда “қиёс” концептининг матнлар ва нутқлараро қўлланиш мақсадига кўра икки тури фарқланали. Агар икки предмет ёки тушунча улар ўртасидаги фарқни кўрсатиш мақсадида қиёсланган бўлса, соф қиёсий конструкция шаклланади (масалан, ер тошдан қаттиқ), қиёслаш ўхшатиш мақсадини кўзда тутганда эса ўхшатиш конструкцияси шаклланади (масалан, ер тошдай қаттиқ)¹⁵¹. Демак, “қиёс” лингвокогнитив семантикаси нафақат бир жисм ёки предмет воқеъликни иккинчисига ўхшатиш учун, балки фарқли томонларини солиштириб кўрсатиш учун ҳам хизмат қилади, бу яна бир жиҳатдан эса унинг лисоний мақоми кенг қамровли эканини акс эттиради. Лекин “қиёс” концептининг бу икки кўриниши лингвокогнитив мақоми нуктаи назардан сезиларли фарқлари мавжуд. Чунки шуни айтиш мумкинки, ўхшатишлар нутқда лингвопрагматик ва лингвокультурологик, қолаверса бадиий-услубий ва лингвопоэтик имкониятларга эга бўлган кўп имкониятга эга конструкциялардир. Юқорида таъкидлаганимиздек, бирорта бадиий асар йўқки, унда ўхшатиш воситалари иштирок этмаган. Чунки нутқ ва матнда ўхшатиш ёки “қиёс” концептуал семантикаси вазифасида келувчи вербал

¹⁵⁰ Денисова Г.Л. Когнитивный механизм сравнения в немецком языке. Автореф. диссертации на соискание учёной степени доктора филологических наук. – Тольятти, 2013.

¹⁵¹ кўрсатилган манба

воситаларни ўрнини уларнинг ўзларисиз қоплаш анча мушкул баъзи ўринларда имконсиз. Балки шу жиҳатдан “қиёс” концептуал семантикаси вазифасида келувчи вербал воситаларни тилшунослиқда барча даврларда нутқнинг жозибаси ва таъсир кучини таъминловчи асосий манба сифатида талқин этилиши унга бўлган нутқий талабни доимий ва барқарор бўлишида деб тушуниш мумкин. Бунга мисол қилиб “Панини грамматикасидан бошлаб (эрамиздан олдинги IV аср) қадимги хинд поэтик-грамматик трактатларида ўхшатишлар поэтик фигура сифатида ўрганилган ва ўхшатишнинг мунтазам тўрт унсурдан таркиб топиши таъкидланганини, яъни: 1) ўхшатиладиган нарса ёки субъект, 2) унга ўхшаш бўлган нарса ёки объект, 3) ўхшатиш белгиси ёки ўхшатиш асоси ва 4) ўхшатишнинг формал кўрсаткичи” деган тушунчаларни олишимиз мумкин¹⁵².

Асарнинг бадиий-эстетик қиммати, лингвопоэтик салмоғи нуқтаи назаридан эркин ўхшатишлар ёзувчининг маҳоратини намоён этувчи воситалардан бири сифатида бадиий нутқда алоҳида ўрин тутади¹⁵³. Яъни сўзловчи-ёзувчи ёки адиб матн мавзуси ва руҳидан келиб чиқиб “қиёс” концептининг турли вербал воситаларидан фойдаланган ҳолатда мазмун яратади. Бунинг натижаси ўлароқ, у (ёзувчи) эшитувчи-ўқувчига ўзи кутмаган ва тасаввур қилмаган ҳолатда таъсир ўтказишга эришади. Ўзбек адабиёти ёзувчи адиблар орасида “ўхшатишлар устаси” номини олган

Пиримкул Қодиров ўзининг деярли барча асарларида, хусусан “Юлдузли тунлар” романида ҳам “қиёс” концептуал семантикаси вербализаторларини ўта моҳирона танлов билан ўринли ишлатган ва бу орқали у (адиб) асарнинг бошидан охиригача ўқувчини асардан узилолмайдиган ва зерикмайдиган ҳолатда бўлишини, бундан ташқари асар қахрамонлари ва воқеъларини ўқувчининг кўз олдига келтира олиши ва унга хамоханг бўлиб эргашишига эришган. Пиримкул Қодиров “Юлдузли тунлар” романида жами 14 турдаги “қиёс” концептуал семантикасини ифодаловчи вербализаторлардан 420 дан ортиқ нутқий вазиятларда кенг фойдаланганлигини мисол тариқасида кўриб чиқамиз.

... билан тенг, баробар.

Бу дўстни сотган билан тенг.

¹⁵² Невелова С. Вопросы поэтики древнеиндийского эпоса. Эпитет и сравнение. – М., «Наука», 1979, 38-б.

¹⁵³ Кўрсатилган манба

- намо
- она (шоирона, дўстона)
- ча (эркакча)
- ларча (кадрдонларча)
- кўринар
- гўё,
- худди,
- бамисоли,
- каби,
- ўхшаб,
- дек,
- дай,
- симон,
- мисли
- сингари
- га ўхшарди
- иб туюлмоқ

Масалан: У аччиқ мағлубиятлар жараёнида орттирган барча ҳарбий тажрибаларини бугун гўё ягона бир муштга тугиб, майдонга усталик билан ташладию, ташаббусни дарҳол кўлга олди (П.Қодиров “Юлдузли тунлар” 255-бет).

He threw all the military experience accumulated in the process of bitter defeats into the field like a fist and immediately took the initiative.

-дай Ҳозир Бобурнинг тасавурида баланд чўққиларнинг асрий қорлари кафандай беҳаракат ва совуқ, ўлимдай абадий бўлиб гавдаланди(П.Қодиров “Юлдузли тунлар” 164- бет).

Now in Babur's imagination, the centuries-old snows of the high peaks were cold and cold, shrouded forever.

-дек Бобур қашқирлар қуршовига тушиб қолгандек безовталанар эди.

Babur was disturbed as if he was surrounded by bandits. (160 -бет)

-намо. Лекин чуқур кўзлари қирқ-эллик ёшга кирган ва кўп ғам чеккан одамникидай сўлғин, кексанамо (Пиримқул Қодиров “Юлдузли тунлар” 155-бет).

But his deep eyes are pale like those of a person who has reached forty or fifty years of age, who has suffered a lot, he is old.

- симон. Ўшнинг жанубидаги кенг текисликлар, тўлқинсимон қир ва адирлар турли-туман дала гуллари билан безанган (Пириmqул Қодиров “Юлдузли тунлар” 52- бет). Wide plains, undulating hills and hills in the south of Osh are decorated with various flower gardens.

-ўхшамoқ Аммо бошқа тождорлар тарихий китобларда оддий одамларга ўхшаб кўринишдан қанчалик чўчийдилар! (Пириmqул Қодиров “Юлдузли тунлар” 293- бет)

But how afraid other crown princes are to appear in the history books as ordinary people!

-ўхшамoқ Андижон миробларининг бошлиғи бўлган бу одам гардани жуда гўштдор бўлганлиги учун хўкизга ўхшаб бўйинини бир оз олдинга эгиб юрар, шунинг учун орқаворатдан уни «гов», деб аташар эди (Пириmqул Қодиров “Юлдузли тунлар” 28- бет).

The head of the Andijan water-supervisor, this man carried his neck a bit forward like an ox because his body was very fleshy, so he was called "cow".

- она. Қалби эзгу ва маъюс туйғуларга тўлиб турган Бобур шоирона ўхшатишлар қилиб ўтиргиси келмай жўн жавоб берди (Пириmqул Қодиров “Юлдузли тунлар” 168- бет).

Babur, whose heart was filled with good and sad feelings, did not want to sit down and make poetic similes, and answered eagerly.

-билан баробар. Аммо шўро даврида бу ҳақиқатларни ёзиш – арининг уясига чўп тикиш билан баробар эди (Пириmqул Қодиров “Юлдузли тунлар” 1- бет).

But writing these truths during the Shura period was like putting a stick in a bee's nest.

-ча Бобур кўпдан бери ҳис қилмаган болаларча бир поклик ва маъсумлик -борлиғига гўё нур бўлиб таралди (Пириmqул Қодиров “Юлдузли тунлар” 241- бет).

A childlike purity and innocence, which Babur had not felt for a long time, seemed to be light into his heart.

-гўё. Бундан бир ярим йил аввал Хонзода бегим ёлғиз ўғилчаси билан Балхдан Қундузга келаётганда унинг юрагини титратган номаълум хавф-хатарлар гўё мана шу оғир чекиниш пайтини кутиб ётган экан (Пириmqул Қодиров “Юлдузли тунлар” 226- бет).

A year and a half ago, when Khanzoda Begim came with her only son from Balkh to Kunduz, the unknown dangers that shook her heart seemed to be waiting for this difficult retreat.

-кўринарди. Қилич яланғочлаб келаётган ҳар бир душман унга юзма-юз келган ўлим тимсоли бўлиб кўринарди (Пиримқул Қодиров “Юлдузли тунлар” 187- бет). Every enemy coming with sword drawn seemed to be the embodiment of death that faced him.

-кўринарди. Унинг яланг оёқ юришга ўрганмоқчи бўлгани эса Тоҳирга шоирона бир шўхлик бўлиб кўринарди (Пиримқул Қодиров “Юлдузли тунлар” 150- бет). The fact that he wanted to learn to walk barefoot seemed to Tahir to be a poetic joke.

-худди. Бизнинг Қувада ҳам Хулкар худди мана шунақа бўлиб чиқар эди, — деди Тоҳир (Пиримқул Қодиров “Юлдузли тунлар” 304- бет). "Hulkar (moon) used to appear like this in our Kuva," said Tahir.

- каби. Бироқ Андижон камалда қолгандан кейин мавлононинг орзу-умидларини мана шу тун каби қоронғи зулмат ўз қаърига тортиб кетди (Пиримқул Қодиров “Юлдузли тунлар” 75- бет). However, after the siege of Andijan, the mavlana's dreams and hopes were swallowed up by darkness like this night.

- симон. Йиллар давомида халтачанинг оқ матоси сарғайиб, хиралашган, аммо қизил ипак билан тикилган «Нажоткоримизга» деган каштасимон ёзув аслидай турган эди (Пиримқул Қодиров “Юлдузли тунлар” 148- бет).

Over the years, the bag's white fabric had yellowed and faded, but the red silk embroidered "To Our Saviour" remained intact.

- сингари. Бундан тўққиз йилча бурун Бобур Ҳиротга иккинчи марта борганда Хондамир унинг ҳам майхўрликка ружу қила бошлаганини кўрган, «Наҳотки, бу нодир сиймо ҳам бошқа кўп темурийлар сингари истеъдодини ичкиликка бой берса!» деб ташвишланган эди (Пиримқул Қодиров “Юлдузли тунлар” 285- бет).

About nine years ago, when Babur came to Herat for the second time, Khondamir saw that he had become a drunkard, and was worried that this rare person, like other Timurids, must have lost his talent for drinking.

-тую-лмок: Шу дақиқагача унга бутун хаёти қоп-қоронғи бир тун бўлиб туюлган бўлса, энди у бу тунга гўё Ҳумоюннинг кўзи билан каради-ю, қоронғи осмоннинг у ер-бу ерида юлдузлар милтиллаётганини кўрди (Пиримқул Қодиров “Юлдузли тунлар” 231- бет).

Until this moment, his whole life seemed to him to be a dark night, but now he looked at this night as if through the eyes of Humayun and saw the stars twinkling here and there in the dark sky.

Кўриниб турибдики, ушбу асарда “қиёс” концептининг лингвокогнитив мақоми икки тилда ҳам асарнинг бошдан охиригача ўзининг аҳамиятини йўқотмаган, аксинча у орқали ёзувчи ҳар қандай турдаги матнга ва ундаги воқеъликка адекват ҳолатида ёндаша олиш имконини “қиёс” концептининг вербализаторларига мурожаат қилиш асносида амалга оширган. Зеро, тилшунос олим М.Конюшкевич таъкидлаганидек, “қиёс бу англашнинг фалсафий тоифаси сифатида ҳам кенг талқин этилади, чунки "тил қиёслашнатижаларидан тўқилган" ва "объектга ном бериш, уни аниқлаш ва таксономик хусусиятларнинг тасвирлашнинг ўзи унинг билан ўхшашлигини ўрнатишдир". Қиёслаш орқали дунё ҳақидаги билимлар ва ғоялар иерархизация (туркумлаш) жараёнини ва онгимизда объектив воқелик объектларининг тизимли алоқалари шакллантирилишини амалга оширади”¹⁵⁴.

Хулоса қилиш мумкинки, романни бадиий қийматини бойитган асосий унсур бу “қиёс” концептининг воқеълантирувчи тил воситаларидир.

Замонавий лингвистик тадқиқотларда келтирилган турли тадқиқотлар ва назарий қарашлардан келиб чиқиб шуни таъкидлаш мумкинки, “қиёс” концепти матнда ижро этаётган функциясига ва хусусиятларига кўра у эпистемологик, концептуал (мантикий) ва лингвистик мақомга эга. Ҳар уч жиҳатга тизимли таянишда инсон атрофидаги дунёни билиш воситаси сифатида қаралади. Шуниси эътиборга молики, юқорида келтирилган уч категориялар синтактик категория сифатида лингвистик мақоми билан ажралиб туради ва “қиёс” концепти матнлараро уларнинг тузилишида энг асосий компонентлар сифатида талқин этилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ:

1. Денисова Г.Л. Когнитивный механизм сравнения в немецком языке. Автореф. диссертации на соискание учёной степени доктора филологических наук. – Тольятти, 2013.

¹⁵⁴ Конюшкевич М.И. Категория сравнения и её место в системе языка // Вопросы функциональной грамматики: сб. науч. тр. Вып. 4 / под ред. М. И. Конюшкевич. Гродно: ГрГУ, 2001. С. 82-94.

2. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // Вопросы языкознания. - 1994. № 4. - С. 17 - 33.
3. Иванова М.С. Структурно-семантические особенности сравнительных конструкций во французском и русском языках в их сопоставлении (на материале художественных переводов): автореф. дис. . канд. филол. наук. -М., 2009. 26 с.
4. Конюшкевич М.И. Категория сравнения и её место в системе языка // Вопросы функциональной грамматики: сб. науч. тр. Вып. 4 / под ред. М. И. Конюшкевич. Гродно: ГрГУ, 2001. С. 82-94.
5. Левит И.В. Сложные сравнительные синтаксические конструкции как элемент функционально-семантического поля сравнения: дис. ... канд. филол. наук. СПб., 2005. 166 с.
6. Маслова В. Лингвокультурология. - М., «Academia», 2001, 3-б.
7. Махмудов Н., Худойберганаева Д. Ўзбек тили ўхшатишларининг изоҳли луғати. - Тошкент: “Маънавият”, 2013
8. Махмудов Н. Семантико-синтаксическая асимметрия в простом предложении узбекского языка: Дисс.... док-ра филол. наук. - Тошкент, 1984, 259-6.
9. Мукаррамов М. Ўзбек тилида ўхшатиш. - Тошкент: “Фан” нашриёти, 1976.
10. Невелова С. Вопросы поэтики древнеиндийского эпоса. Эпитет и сравнение. - М., «Наука», 1979, 38-6.
11. Огольцев В.М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии. Изд. 2-е, испр. и доп. - М.: ЦЯ88: Либроком, 2009.
12. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. - М., 2007. - С.7.
13. Рудакова А.В. Когнитология и когнитивная лингвистика. - Воронеж, 2004. - С. 10.
14. Румянцева М.В. Типологические особенности компаративных конструкций (на материале русского и немецкого языков): автореф. дис. . канд. филол. наук. - Челябинск, 2007. - 22 с.
15. Хайруллаев М., Хафёрдиев М. Логика. Предмети ва киска тарихи. - Тошкент, «Ўқитувчи», 1984. - 247-6.